

KERESZTÉNY MAGVETŐ

XXVII-ik évf.

Január—Február. 1892.

1-ső füzet.

AZ ILLUSIO.

Hogy mi légyen az *illusio*, azt magyarul egy szóban kifejezni nehezebb, mint az az első pillanatra mutatkozik, sőt tán lehetetlen.

Az *illusio* latin szó, s annyira általános értelemmel bír, hogy annak a tárgy vagy körülmény, melyre alkalmazva van, s melylyel ennek folytán concret fogalmat alkot, adja meg tulajdonképpen értelmét.

Szószerint az *illusio* magyarul „önmegjátszás“-nak volna mondható, de e kifejezés nincs használatban, sőt nem is illik minden értelemre, melylyel az a latinban bír; — „önámitás“-nak, „ámulat“-nak, „tévedés“-nek, „csalódás“-nak, „képzelet“-nek, „káprázat“-nak is lehetne mondani, de ezek sem mindenkor találunk. — Annyi bizonyos, hogy egybefoglaló értelme csak is oly magyar szó által volna visszaadható, mely az alanyt érti szenvedőnek, jöllehet a tárgy is hozzájárul, hogy az értelemnek keletkező functioja tévutra vezettessék.

Ha az *illusio* értelmét körülírva határozzuk meg, úgy az a valónak képzeletben megváltozott, tehát nem helyes felfogásából áll. Ebben van magyarázata a fentebbi állításnak, mely szerint az illusióban az alany a szenvedő, mint ki a valót eszményesíti, és a tárgy a cselekvő, mint mely az eszményit valónak tünteti, — a mi egyre megy és az elmélet helyességét igazolja.

Az *illusio* nem csak *physikai* tárgyaktól, de *szellemiektől* is nyerheti benyomásait. Keletkezhetik az anyagi tárgy befolyása nélkül teljesen szellemi kiindulásból, sőt a valóságban teljesen nem létező, tehát tisztán képzelt tárgyból. — Ilyenek az ábrányok, eszményképek, csalképek, tetszképek (phantasmagoriák, phantomok, a hallucinatiók) sat. — melyek a látónak mind oly képeket mutatnak, melyek a valóságban nem léteznek. Az élénk, izgatott, tulcsigázott szellemnek ily functioja kelti a legteljesebb, legextravagansabb illusiot.

A *physikai*, vagy mondjuk anyagi tárgyból kiinduló illusio is erős *képzelő*dést, vagy ha jobban volna mondva: *képzeletet* vesz igénybe. Ez a valóságban létezőt fogja ugyan fel, de ezt nem valódi, hanem képzelt minőségben látja. Az ily felfogásból ered a *csalódás*, melyet az alany vagy soha vagy ritkán, de mindig későn vesz észre. S ha

épen megtörténik, hogy észrevette, következik a *kiábrándulás*, vagy is az illusio szétfoslása. Ily fajta illusio a valónak eszményítése, a valónak más színben, más alakban látása, stb.

Okra nézve a szellemi eredetű illusio a belhatás szüleménye, míg a physikai a külhatásé.

Az illusiot *lélektani* tekintetben is taglalhatjuk, a mennyiben az *érzelmekből* nyeri kiindulását. Levén pedig az érzelmek három-félék, névszerűint: *érzékiek*, *értelmiék* és *erkölcsiek*, az illusio minősége is attól függ, hogy ez érzelmek melyikéből keletkezik, — vagy megfordítva, hogy melyféle érzelemre teszi a tárgy a hatást.

Leggyakoribbak az illusiok, melyekbe bennünket *érzékeink* visznek. Az érzékek azon csudálatos szerkezetű önmozgásu gépnek, az emberi testnek, oly szervei, melynek közvetítő functioja által jut az ember mind annak tudására, megismerésére, a mi rajta kívül létezik. Mi természetesebb tehát, minthogy ezen a véralkat, idegrendszer, épség, sőt kültényezőök befolyása alatt álló, tehát gyarló közvetítőök keltik az alanyban a téves, visszás, fonák érzéki érzéseket. — Az érzék hamis, vagy hibás működése vezet az alanyt a fonák észlelésre, s ennek szüleménye aztán tárgyilag a *csalkép*, s alanyilag a *káprázat*. S ez mind az illusio általános fogalmába esik.

Igy áll az *értelmi* érzelmekkel is; — való, hogy itt a felfogások az ész retortáján mennek át, de épen az ész az, mely eredeti, lehet helyes, eszmejárásával bele téved az ál, a hamis okoskodásba, s kelti a *téveszmét*, mely az értelmet oda vezet félre, hogy a hamis conclusiót helyesnek tartja. — Ha az alanyt saját és őszinte okoskodása önként vitte a téves meghatározásba, úgy ez: *önámitás*, *ámulat*, *csalódás*, — ez aztán a valódi, a *passiv* illusio, — mert beltényező okozza. — De ha ez egy másik-, vagyis kültényezőőtől származik, s a fogalomban szereplő anyag, vagyis tárgy a szenvedő, úgy az értelmi érzelem ezen másik-, vagyis kívül álló által vezetetik tévedésbe, s ekkor elő áll: az *áttatás*, *ámitás*, *rászedés*, *csalás*; — ez is mind illusio, de *activ* illusio. — A tévokoskodásban a sophisma, a paradoxon, s a hasonló fogások az e fajta illusioinak a példái, — ezek aztán a *logikai illusiok*.

Az elme különben okoskodás nélkül is bele téved az illusioikba. A képzelet erőt tud venni az okszerű következtetéseken is, hogy ne a szunnyadó elmén, miből ered, hogy az okszerűségek elhátrálnak, s a képzelet veszi át az uralmat az eszmén. Ez aztán az illusio, mely Kant tiszta és ép eszét is kiveti sodrából, és a *téveszmében* nyilatkozik. Igy származik, hogy bölcsek, természettudósok, sőt mathe-

matikusok, encyklopedisták, mi több: materialisták képesek voltak *babonásak* lenni. Pedig a babona a legvastagabb illusio, — az illusio netovábbja.

Az *erkölcsi* érzelmek sem mentek az illusióktól, mert ezek az ethika, a vallás, a műveltség, sőt az esélyek befolyása alatt állnak, tehát ephemer hatásokból is keletkezhetnek. Az erkölcsi felfogásokat csakugyan az egyén műveltségi vagy vadsági foka, tisztább vagy vadabb vallásossága, vagy épen vallástalansága, ethikai érzéke, s e hensőségeken túl számtalan féle külokok határolják.

Az *érzések* természetök szerint tekintetve két kategóriába soroztatnak, a mint azok vagy *indulatok*, vagy *szenvedélyek*.

Az *indulatok*, melyeket különben az érzés épsége, szelidebbsége, és indokoltabbsága jellegez, e jelleg daczára tévedésbe vezethetik az embert, p. o. alapja lehet a szeretetnek, hogy a tárgyát jónak, a szerelemnek, hogy tárgyát szépnek, a tiszteletnek, hogy a tárgyat becsületesnek tartjuk, de feltevésünk nem való. Így járhatunk a haraggal, gyűlölettel, utálattal, irigységgel, stb., hogy nincs alapja, feltevésünk csalódás. Ez az *indulatok illusioja*.

A *szenvedélyek* tulajdonképpen az indulat tultengései, s a meny nyiben minden szenvedély már magában kisebb-nagyobb mérvű lélektani kór (betegség), s jellege, hogy az indokolatlanságba, sőt oktalanságba ragadja magát, vagy nem a valón vagy annak tulzásain alapul. Tehát szenvedély nem is lehet illusio nélkül, sőt néha annak a legvadabb neme. Tehát a szenvedély *már magában illusio*.

Az *ethika* a bölselem erkölctana levén, természetes, hogy doctrináit is az ész határozza meg, — tehát az erkölcsi érzelmek egyttal értelmiak levén, illusioik is azonosak és közösek. Az ethika különben csak a művelt ember erkölctana lehet, a vadembert nem érinti.

Az erkölctannal a *széptan* áll rokonságban annyiban is, hogy az ethikát az értelem aestheticájának, s az aestheticát az érzék ethikájának mondhatjuk. A széptani érzelmek, mert inkább érzékiek, inkább is áldozatai az illusionak, mint az erkölcsiek, különbség az, hogy ebben az erényesnek összetévesztése a bűnössel, s amabban a szépnek a rúttal s viszont, képezi az illusiot, s mind a kettőben közösen a nemesnek az aljassal, s a jónak a rosszal.

A széptaniak közé tartozik, de külön értelmezés alatt áll az *illusio a művészetben*, mint mely ebben műszó. — Erről alább külön szólnunk.

Különlegesek azon illusioik, melyek a *vallási érzelmekből* áradnak.

A vallás, melyben minél több a mythikai, a transscendentalis, a megfoghatatlan, az ábrándos, annál bőségesebb forrása az illusionak. Itt az értelem uralmát a mythika s egyéb mondottak iránti fogékonyság legyőzi, s *balhítet, vakhítet, pietismust, bigottságot, rajongást* kelt. Ezek az illusionak oly nemci, melyek rendszerint megrögzöttökké válnak. Itt legyen általánosságban megemlítve, hogy a *mania* sem egyéb, mint legmegrögzöttebb, és legsubjectivebb illusio.

A vallási illusiok is azonosak néha a hallucinációval, phantasmagoriákkal, midőn a csalódó *tetszképeket, csalképeket*, azaz oly képeket lát, melyek vagy nem is léteznek, vagy ha léteznének is, de nem láthatók. — Hányan látták már a megtestesült Máriát, vagy csak képét forrásban, kutban, faágak közt, sziklazugban stb. jelen lenni? — s hányan hiszik valónak ezen általuk soha sem látott megjelenést? — Az orleansi szűz kora előtt, és óta hánynak jelent meg kivált Franciaországban a Madonna? — Az ily *visiók* sem egyebek hallucinaciónál, ébren, vagy szunnyadékony állapotban látományozott álmoknál.

A vallásiakhoz hasonlitanak a *spiritistikai* illusiok, melyek sűrű és sikeres leleplezések daczára tartják magukat. A mythikai, a czimzetes tulvilági, az egylátásra megfoghatatlan ragadja a meglepettet és eredményezi a szenvedő *bolonddátételt*.

Léteznek még a *politikai*, s az utóbbi időben felmerült *socialistikai* illusiok; — ritkán önkeltűek, többnyire külbefolyás révén keletkeznek. Hajszára vezetik hiveiket *utópiák* után. Többnyire meddő e harc, fanatismussá fejlődhetik, mely az emberiségre ép oly veszedelmes, mint a vallási, sőt veszélyesebb, a mennyiben a vallási rajongás erkölcsi eszközökkel is, emez azonban többnyire csak erőszakkal engedi magát mérsékelni.

A *tudomány* sem ment az illusioktól, egyedül a tiszta mathesis képez kivételt. — Az illusiok a tudományban azonosak azokkal, melyekről az *értelem* rovatában szóltunk. — Illustratio gyanánt s például szolgáljon Dr. Koch óriási illusioja a tuberculin feltalálásával, mely áttejédt — mondhatni — az egész világra. — Heine midőn a német alapos tudományosság netovábbját: „Hegel philosophiáját“ francziára fordította, — azon meggyőződésre jutott, hogy a német nyelvnek természetében fekvő azon sajátsága, mely szerint határozóknak látszó kifejezései némelykor kisebb-nagyobb mérvű határozatlanságokat foglalnak magukban, a szabatos franczia nyelvre át nem vihető, tehát, hogy a fordítás merő képtelenségeket állít elő, — három évi fáradságos munkáját a kandalló tüzebe dobta. — E szerint

a tudományba még az által is beférkőzik az *illusio*, hogy ugyanazon tétel, mely egyik nyelven kifejezve helyesnek látszik, egy másik nyelven képtelenség.

Végül hagyjuk az *illusiot* a *szépművészetekben*. Ezekben a fő-tényező az *illuso*, s a művel annyira együttességben áll, hogy nélküle a mű jellegét veszti; — ezen *illusio* abban rejlik, hogy valamely érzékünk által bennünk keltett lendület vagy hangulatnál fogva azon képzeletnek engedjük át magunkat, hogy a valónak utánezatában magát a valót észleljük, és ezzel mintegy *önkéntes, öntudatos csalódásban* ringatjuk magunkat. Különben e tárgyban érzékeinket illetvén a *functio*, az áll, a mit az érzéki *illusiokról* előadtunk.

Ezzel elmondtam volna mindazt, a mit magamtól — köznyelven szólva — mintegy ujjaimból szopva az *illusiokról* elmondani tudtam, csupán a *szépművészeti illusiora* nézve, mint melynek a széptanban e viszonyában különleges értelmezése van, véltem a feladat helyes megoldása végett kívánatosnak, hogy kutforrást keressek. Találtam is, és pedig a német alaposságnak, észjárásnak, és dialectikának jeles példáját. Szabad legyen, miután lefordításával vesződtem, hogy az kárba ne vesszen, és curiosumkint is azt szóról-szóra türelmet kérve idézni.

„Az *illusio* a *szépművészetben* azon *csalódást* jelenti, melynek befolyásakint az ember magát azon kellemes képzeletnek engedi át: mintha az előadott (mutatott ábrázolt) maga a tárgy volna, jóllehet tudja, hogy a valónak csak utánezott képével van dolga. Csak akkor *aesthetikai*, ha a szépnak ábrázolására szolgál eszközzel, s nem *célja* a látszólagost felcserélni a valóval.“

„Ez okból használunk *szinpad*i előadásokhoz nem *valóságos* fákat, *vizeket*, *házakat* stb., hanem oly *mesterséges* eszközöket, melyek ugyanazon *természetes* tárgyak képét keltik bennünk, és bizonyos *széptani illusioba* visznek bennünket. Főoka a *tetszetőség*-nek azon *közreműködésből* ered, melyre *fantáziánk* magát kihívott-nak érzi, a mennyiben ingert nyer arra, hogy magát bizonyos *nemesebb* alakok, *jobb hangzású beszéd*, *érdekesebb találkozások*, vagy *jelentőségesebb események* érzéki környezetébe *álmodja* bele, mint *minőket* a mindennapos *jelenségek* nyújtani képesek.“

„Az *illusionak* minden *művészetben*, kivált a *képzőben* és *előadóban* bőven meg van a *mozdtere*. Így p. o. egy *dalműben* vagy *oratoriumban* a *karok*, *dalok*, *recitativák* annál inkább hatnak *érzék*reinkre, minél *jobban* lesz *felkeltve* azon *illusio*, hogy az *ének* e *hatalma* és *bája* (*bűvölete*) nem *mesterségesen* választott *eszköz*,

hanem közvetlen és tartozkodástalan kifejezése a magát a saját túllendületes bőségében kifejező természetnek.“ — Idáig az én kútforrásom, mely tárgyát valóban megvilágítja.

De térjünk el ettől, sőt búcsuzzunk el az unalmas abstract és elméleti tárgyalásoktól is, s inkább mondjunk példákat arra, hogy mi minden lehet illusio a közéletben.

Illusio az, ha valaki

a csigát gyorsvonalnak,

a békát madárnak,

a főtt rákot tábornoknak,

a kopót operaénekesnek,

a medvét naivának,

a csacsit barometrumnak,

a kecskét kertésznek,

a kappant napórának,

a bagolyt tudósnak,

a czinegét poetának,

a gyűszüt bazilikának,

a csillagokat szt. János bogaraknak véli.

Illusionak esik áldozatul az is,

ki másnak ás vermet, és maga esik bele,

ki lefekvéskor az ágyba felöltőjét fekteti, s a fogasra magát akasztja, — még jobban, ki az ágyba az égő gyertyát fekteti s magát elfujja,

a ki mindazokat prófétáknak tartja, kik asztalról állva hirdetik az igazságot, a jobb jövőt, és hetet-havat ígérnek, és hiszi, hogy az mind teljesül,

ha a t. közönség azt hitte, hogy itt az illusioról mulatságos dolgokat fog hallani, ez aztán az igazi illusio,

végül

a ki untatásig beszélt az illusioról, s túladdott mindenen, a mit az illusioról tudott, s azt hiszi, hogy ezzel egyuttal egész életére túladdott minden illusion.

ÉJSZAKI KÁROLY.

ADALÉKOK A KELETI NYELVEK, IRODALMAK ÉS UTAZÁSOK TÖRTÉNETÉHEZ,

— hazai történetünkre s nemzeti irodalmunkra való vonatkozással. —

ELSŐ RÉSZ.

A byzanti birodalom befolyása hazánkra nemcsak a művészetre és iparra szorítkozik, hanem kiterjed a szellemi élet legfőbb nyilatkozataira a vallás és államalkotmány terén; e befolyás világos nyomait előtünteti nyelvünk szókincsének néhány görög eredetű szava, melyekkel elődeink a művelődésnek némely onnan vett elemeit neveztek meg. Constantinus Porphyrogenitus mint fontos eseményt említi, hogy Árpád egyik unokájának fia: *Termas* (Turkia harmadik fejedelmével és karkhaszával, Bulcsúval Konstantinápolyba jövén, a byzanti udvar vendégbarátjává lett (φιλος).¹⁾ A byz. *Bolesodés* alak e név *Bulsoudi* alakjával egyazon, mely II. Béla király egy 1138-ban kelt okmányában fordul elő: *In alia villa Kalsar Tascadi, Bulsoudi* stb.,²⁾ Βουλτζούς pedig a magyar krónikák *Bulchu* alakjával egyezik.³⁾ A *Karkhasz* (Kállay szerint *Karkhan*) méltóság név volt a magyaroknál s birói hivalt jelentett s úgy látszik, örökös hivatal volt, mert Constantinus nyilván mondja, hogy Bulcsú Karkhasz fija Kálé-nak, a ki szintén Karkhasz volt.⁴⁾ A byzanti császárok a magyarokhoz intézett leveleiket a Turkok archônjaihoz (ἄρχων) intézték, világos jelölül annak, hogy a vezérek korában, az állami forma szövetésg volt, közös hadi fővezérrel, de nem közös fejedelemmel.⁵⁾ Egy ilyen *archôn* volt Bulcsú. Skylitzes Cedrenus és Zonaras szerint kevéssel Bulcsú után a turkok egy másik fejedelme, Gyula szintén a császári

1) L. „de adm. imp.“ 40. f.

2) I. „Mon. Eccl. Strig.“ I. k. 89-dik lapján.

3) L. a „Gesta Hungarorum“ II. k. első fejezetében..

4) I. László király törvénykönyve III. decretumában, a mint az fennmaradt számunkra, *Karkhasz* helyett hibásan *Sarkhasz* áll.

5) L. Szalay László „Magyarország története“ I. k. 51. l.